

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך י, תשי"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מאה שערים

לפרופ' יוסף יואל ריבלין

מבניהם של מקומי חרבות ירושלים

למלאות לו שבעים שנה

בחיבה ובהוקרה

א

הכוונה היא לשכונה הנודעת בירושלים, הקרויה מאה שערים, שראשית הידיעה עליה נדפסה במאמרו של אחד ממייסדיה, ר"י ריבלין («הלבנון» י"ח כסלו תרל"ד), שלושה שבועות לאחר ייסודה, וכה דבריו על החברה שייסדה: «ועתה התקוה מרחפת ונשקפה לנו כמו שחר, כי החברה הזאת תגדל תעש בדים ופארות ותעש חיל באפרתה, והחברה נתיסדה ביום ה' ר"ח כסלו הלוה, לסדר ברכת ד' את יצחק וימצא בשנה ההיא מאה שערים, על כן שם חברתנו מאה שערים ושם המקום רחובות כי עתה ירחיב ד' גבולינו ופרינו בארץ ישועתה לד'». לאמור, שם האגודה נתקיים כשם השכונה, וטעמו בכתוב ההוא שבפרשת השבוע על יום ייסודה, היא פרשת תולדות (בראשית כו, יב). לאמור, כוונת המייסדים הייתה למצוא בפרשת השבוע בית אחיזה לעשייתם, ונמצאה להם באותה ברכה, וככל הנכון מתוך פילול וייחול, שתחזור ותקוים גם בהם ובפועלם. ולעצם מובנה של אותה ברכה, הרי ודאי שעניין מאה שערים נתפרש להם כפירוש המקובל, אם כדרך תרגום אונקלוס «וזרע יצחק בארעא ההיא ואשכח בשתא ההיא על חד מאה בדשערוהי».

אם כדרך התוספת של תרגום יונתן „וזרע יצחק לצדקתא וכו'“, ובייחוד כדרך רש"י: „שאמדוה כמה ראויה לעשות ועשתה על אחת שאמדוה מאה, ורבותינו אמרו אומד זה למעשרות היה“. ודברי רש"י הם כקיצורם של הקושיה ותירוצה: וימצא בשנה ההיא מאה שערים — מאה כורים מאה שערים מאה מנינים מאה שערים, מלמד שהאמידו אותה ועשת מאה כמה שהאמידו; והלא אין הברכה שורה על דבר שהוא במשקל ובמידה ובמנין; ומפני מה מדד אותה, מפני המעשרות (בראשית רבה סד).

ב

הקושיה היא, על שום מה האמיד; והרי קודמת לה קושיה, מניין שהאמיד, ותירוצה הוא, כי תיבת שערים עשויה שתורה על כך, שפירושה ודאי אינו כשל כל שער שבלשון רבים שבמקרא, אלא אולי של קצתם בלשון יחיד שבו, אם כלשון שער ושערים שבמשנה, שענינו חנות והכרוך בה, ובעיקר מחיר (שער הגבוה, שער הזול, הפקעת שערים), ויסודו, ככל הנכון, בשער כפשוטו; אם כלשון שיעור, שענינו מידה והערכתה, שאפשר גם יסודו כך, והוא עניין למחלוקת הפוסקים. ואמנם, הראב"ע ביאר לשון שערים שלנו: „בדברי קדמונינו ז"ל שיעור, כי מצא מאה משיעור הזרע, והיא מגזרת כי כמו שער בנפשו (משלי כג, ז)“. לאמור, הוא מניח פתח כפול גם ללשון שיעור, שהוא מידה, גם ללשון השערה, שהוא אומדנה. והכפל הזה הוא כורח, שהרי אם נאמר, כי יצחק מצא פי מאה משיעור זריעתו, אפשר שאין זו ברכה גדולה, מה שאין כן אם מצא פי מאה מהשערת יבולה, שהיא ברכה גדולה. ועניין שער

— שיעור — השערה אפשר לו תוספת חיזוק בלשונות קרובות — אם בארמית, שהשורש הזה משמש בה הוראת מחיר, אומד, שומה; אם בערבית, שנוספת לה הוראת ערך, הערכה וכדומה. כללו של דבר, הפירוש המקובל הוא, כפי שניסחו בקיצור הרשב"ם: „שדה ששיערוהו שיוציא כור א' הוציא מאה כורין“.

ג

אבל מה שנבלט בפירוש, עשוי שייבלע בתרגום, ודין להפריד בין תרגום המקיים את הקרי והכתיב המקובל של תיבת שְׁעָרִים ובין תרגום שאינו מקיים, כדרך השבעים והסורי הקוראים שְׁעָרִים¹. דרך ראשון עיקרו בתרגום מאה שערים כהוראת פי מאה, וכן הוולגאטה: *et invenit in ipso anno centuplum*; ומבית — ר' יקותיאל בלין: אונ' קריגט דז זלבי יאר הונדרט פעלטיג; ור' יוסף ויצנהוזן: אונ' ער גיפאנד אין דעם זעלביגן יאר הונדרט מאל אזא פיל [אז מאן גישאצט האט]. לאמור, שיצחק מצא בשנה שהיא פי מאה הרבה כל כך, ובסוגריים: כפי שהאמידו. ואילו יהואש נטל תחילתו של בלין וסופו של ויצנהוזן: און האט געקריגן אין יענעם יאַר הונדערט מאַל אַזוי פיל. ואילו בעל צאינה וראינה אומר: ער האט גיזיאת יצחק דאש זעלביגי פעלד אונ האט גפונדן דאש זעלביגי יאר הונדרט מאס גערשטן. לאמור: מצא מאה מידה שעורים. ובהמשך דבריו הוא מביא קושית רש"י ותירוצה ומוסיף, כי בזכות המעשר נכנסה הברכה דש אויש איין מאס איז גוואקסן

1 וכוונדע גם לעניין הנאמר בשירת זבורה אַז לַחַם שְׁעָרִים (שופטים ה, ח) נמצאו שנמשכו לשבעים ומציעים: אַזל לַחַם שְׁעָרִים.

הונדרט מאס, כלומר כי משיעור אחד צמחו מאה שיעורים.
השאלה, כיצד נתגלגלו לו נוסח הקריאה של השבעים והסורי:
שְׁעָרִים = שְׁעוּרִים היא, כמובן, שאלה נכבדה, אך ראוי לטפול
לה שאלה קלילה, והיא לבת-קול המבודחת של הנוסח הזה.
שנתגלגלה לדיבור העם, שעניינו קלה דרך ברכה, שמברכים
לו למי שרוצים ברעתו שתקוים בו ברכת יצחק אבינו: ס'זאל
זיך אים זעצן הונדערט גערשטן אין אויג, כלומר: שיצמחו לו
מאה שְׁעוּרִים בעין. בעל צאינה וראינה כפל פירושים בידו:
שְׁעָרִים גם שְׁעוּרִים, גם שיעורים, שאילו בחר בפירוש ראשון
ושמט פירוש אחרון, ונתפקק כל עניין שערים כדרך הקרי
והכתיב במסורת שלנו, ונתקפחה אותה בת יחידה על קושיותיה
ותירווציה.

ד

אבל נראה, שאותו קיפוח הוא בחינת גזרה שנגזרה, ואם
לא נעשה בידי ראשונים, נעשה בידי אחרונים, אמנם לא לעניין
הכתוב, אלא לעניין השכונה. מתוך שלשון שערים תרתי משמע,
ולשון שערים כלשון פֶּתַח מצוי, ואילו לשון שערים כלשון
ש י ע ו ר אינו מצוי, נתקיים הכלל של "תדיר ושאינו תדיר
תדיר קודם". וכך אנו עדים לפירוש, כאילו שם השכונה הוא על
מאה שערים של כניסה ויציאה המצויים בה בממש או בבדות.
דבר זה בולט במיוחד, כשהיא מוזכרת בצירופו של תרגום לעז.
כך, למשל, כותב מאנס שפרבר. בכלל רשמיו ממסעו בישראל
(«פָּרוּו», יולי, 1959): Dans le quartier Mea Chearim, ובסוגריים,
לשם הבנת הקורא: Les Cent Portes. וקדם לו יונאס טורקוב
במאמרו הקרוי «א רייוע צו די הונדערט טויערן פון ירושלים».

כלומר: מסע למאה השערים (=הבבות) של ירושלים («יידישע ארבעטער שטימע», 1 באוגוסט 1958), ונאמר בו לפיזורין: „לאָזן מיר זיך איילן צו מאה שערים — די הונדערט טויערן פון דער אייביקער שטאָט — א וואַכזאַם אויג וואָס איז גרייט צו באַשיצן און אַפצושלאַגן יעדע אַטאַקע אויף ירושלים מיט זיינע הונדערט טויערן — ווי אַנדערש זעט אויס דאָס לעבן אויפן „אינדזל“ פון די הונדערט טויערן אין פאַרגלייך מיט די איבריקע טיילן פון יידיש ירושלים — אין מאה שערים — אויפן שטח פון הונדערט טויערן — קימערט מען זיך נישט וועגן ציוויליזירטן ארום“. כלומר: הרינו ממהרים ומפליגים למאה שערים, אלה מאת הבבות של עיר הנצח; עין פקוחה המוכנה להגן ולהדוף כל התקפה על ירושלים ומאה בבותיה; מה שונה מראה החיים על ה'אי' של מאה הבבות במקביל לשאר חלקי ירושלים היהודית; במאה שערים, בשטח מאה הבבות, אין דואגים על הסביבה הממודנת.

ועד היכן השגגה מגעת, ניתן ללמוד משירו של משה שולשטיין («בלומען פון באדויער», פאריס, 1959), ששמו מאה שערים (עמ' 237—238) והפותח לאמור:

דיינע הונדערט טויערן האָב איך געזוכט בחינם,
 געבן זאָלט דעם נאָמען דיינעם א באַשייד, אַ זין אים,
 נאָר ביזט הינטער זיי, די נישט געזעענע, פאַרהעמערט
 אַפגעשלאָסן אין אַ תּחום, פאַרצוימט, ווי אייביק דעמערט.
 פירוש: מאַת שטרייך חיפּשתי לשוא, שתתני לשמך פּשר וּמובן,
 אולם מאחוריהם, הסמויים, אַת חסומה, סגורה בתּחום, גדורה,
 באשר דמדום נצח.

והשיר מסיים לאמור :

דיינע הונדערט טויערן — איך וועל זיי נישט געפינען.
כ'דארף אין דיינע געסלעך מער נישט זוכן זייער זינען.
פירוש : את מאַת שערייך לא אמצא, איני צריך עוד בסמטותייך
לחפש את מובנם. — ללמדך, שסבר לתומו, כי אמנם מאה
שערים (=פתחים) לה לשכונה, ותחילה ביקש לראותם בעיניו,
ואף חיפושם ; ולשלא נמצאו לו, הניח מציאותם של שערים
סמויים, ומשנדרשו לו בחינת סמל, ראה עצמו פטור מהמשך-
חיפושם.

ה

ושבשתא כיוון דעל על, וקדם בה שמואל איזבאן, שישב
כמה שנים בארצנו וחזר וביקר בה, וכמה סיפוריו עניינם
מענייניה, ואחד ספריו „צווישן הונדערט טויערן“, כלומר בין
מאה שערים (הוצאת מ"ש שקלארסקי, ניו-יורק 1942). ופליאה
כי אחד ממבקרי משה שטארקמאן, שתלמיד חכם הוא, ראה
לכתוב על שם הספר כי הוא „איז אַן אַנדייטונג אויף דער שכונה
מאה שערים („הונדערט טויערן“) אין אַלט ירושלים, וואס איז
דער סימבאָל פון אַלטן יידישן יישוב, וועלכען דער מחבר
שילדערט אין די צען דערציילונגען“, כלומר : רמיזה על
השכונה מאה שערים (מאה בבות) בירושלים הישנה, שהיא
הסמל של היישוב היהודי הישן, שהמחבר מתארו בעשרת
סיפוריו (”טאג“, 16 במאָרס 1942). ולא העמיד על כפל הטעות
— ראשית, אין שכונת מאה שערים מכלל ירושלים הישנה,
אלא השכונה השנייה, אחרי נחלת שבעה, מחוצה לחומה ; שנית,

שעריה הם שערי הכתוב בברכת יצחק, ואין להוציאם ממשוטים,
אלא דרך שחוק מדעת, ונביא שתיים דוגמאות לכך.
דוגמה ראשונה — ר' יהודה אלחרזי הכותב («תחכמוני»,
מהדורת מחברות לספרות, עמ' 425):

זַרַע בֶּן אִישׁ לָךְ זַרַע צְדָקָה
וּמִחָר תִּמְצָאָה מֵאָה שְׁעָרִים
וְאִם יִסָּגֵר זְמַן שְׁעָרֵי רִצּוֹן
בְּיַד הָאֵל לָךְ כִּמָּה שְׁעָרִים.

דוגמה אחרונה מעשה באברהם שרון ז"ל, שמיהר
להגנתה של שכונת מאה שערים, כשהמוני ערבים עמדו להסתער,
וכשנשאל מה לו רץ, השיב תוך כדי ריצתו: *Cannibal ante portas*.
וחידודו כפול, שתיבת Hannibal (=חניבעל) נחלפה
בתיבת Cannibal (=פרא אדם) ואילו תיבת שערים שבשם
השכונה נתפרשה כלשון שערים ופתחים ממש; ועניין *ante portas*
(לפני השערים) יוכיח². וההבדל שבין שחוק מדעת ובין חילופו
הוא כהבדל שבין השערים המצוינים בהלכה וכהלכה וחילופם.

ו

והשיבוש המצוי בא על תיקונו בשירו של ש'
טשרניחובסקי «ראי אדמה» שנאמר בו:

וְאֵת תְּכֵסִי עַל כָּל אֵלֶּה, יַעַל הַצְּמַח בְּעֵתוֹ!
מֵאָה שְׁעָרִים הוֹד וְכֵחַ, קִדְּשׁ לַעַם מְכוֹרְתוֹ!

² שערים שבמקרא תרגומם בידיש-קמאה: דיא 99 אָרטיג.

כדרך Pforten הגרמנית ששורשה ב־porta הלאטינית.